

"Geweld heeft altijd een uitlaatklep nodig "

Frank Mulder

Geweld lost nooit wat op, zeggen ze, maar daar is de Canadese filosoof Paul Dumouchel het niet mee eens. Geweld kan voor vrede zorgen. "Sterker nog: onze samenleving kan alleen bij elkaar blijven door ons geweld naar buiten te richten." Maar dat is precies wat door de globalisering niet goed meer mogelijk is.

Hoe komt het toch dat de meeste slachtoffers in de twintigste eeuw niet zijn gevallen in oorlogen, maar door repressie van het instituut dat burgers bij uitstek had moeten beschermen: de staat? Dat is waar Paul Dumouchel, vanuit het Japanse Kyoto, zijn vinger achter wil krijgen.

Als het gaat om de staat heeft de huidige politieke filosofie het in elk geval faliekant mis, volgens Dumouchel, die nu de laatste hand legt aan zijn nieuwe boek *Violence and the State*. Al sinds Hobbes en Locke denkt men dat de staat is ontstaan in een vlaag van redelijkheid om een einde te maken van de oorlog van allen tegen allen. "Met een *sociaal contract* zou men afstand hebben gedaan van geweld, ten gunste van een soeverein die het monopolie verwierf op legitiem geweld."

Als we goed kijken, zien we dat de staat in deze lezing niet alleen het geweldsmonopolie krijgt. "De staat krijgt bovenal het monopolie op het *oordeel* over goed en slecht geweld. De staat mag bijvoorbeeld eerwraak gaan bestrijden. De theorie beweert dat die morele autoriteit is gebaseerd op de rede, overgedragen door individuen."

U kijkt alsof u een mythe ruikt.

"Het is de mythe van de moderniteit. Er is nooit een oorlog geweest tussen individuen, die allemaal morele autoriteiten waren tot ze het oordeel over goed en kwaad na rationeel overleg overdroegen aan een monarch. Dat veronderstelt een individualisme dat pas door de natiestaat mogelijk geworden is. In archaïsche en feodale tijden liepen verschillende groepen van solidariteit en vijandschap door elkaar heen, van families, clans, stammen, heren, vazallen en edelen."

Ook goed. Die groepen hebben hun geweld uiteindelijk toch opgegeven?

"Nee hoor, want dan zou er geen soeverein nodig zijn geweest. Ze hebben het *overgedragen*, enkel en alleen omdat een speler sterker was en orde wist te scheppen. Dat kon alleen door minderheden uit te sluiten of te vernietigen, niet eenmalig, maar als doorgaand proces, en altijd in het licht van een externe vijand. Dat toont Heather Rae aan in *State Identities and the Homogenisation of People*. Ook de Franse denker René Girard heeft het laten zien met zijn theorie van de zondebok: de rede en de orde liggen niet ten grondslag aan wat we goed of slecht geweld vinden. De rede en de orde zijn afhankelijk van wie het meeste geweld kon gebruiken."

Onze orde is den diepste gebaseerd op geweld, dat wisten Foucault en Marx ook al.

"Maar in Foucaults ogen is geweld alleen negatief. Volgens Girard heeft het geweld ons orde gebracht, hoe onrechtvaardig ook. Alleen: het is een illusie dat dit geweld met de rede in toom te houden is, zoals politiek filosofen denken. Zij hopen dat conflicten aan regels gebonden kunnen worden, zodat er alleen nog 'rechtvaardige oorlogen' zouden zijn."

Waarom is dat een illusie?

"Afgebakende conflicten kunnen bestaan. Maar daarnaast, dat laat ook de antropologie zien, is er altijd een externe vijand nodig voor ongebreideld geweld. Stammen in het zuiden van Soedan trekken tegen elkaar alleen met stokken op, maar naar buiten toe gebruiken ze AK-47's. Het zou niet zo moeten zijn, maar in de praktijk hebben mensen een uitlaatklep nodig om te voorkomen dat het geweld zich naar binnen keert. Die uitlaatklep is altijd een 'ander' die ver genoeg van ons afstaat."

Waar denkt u dan concreet aan, in onze westerse geschiedenis?

"De koloniën bijvoorbeeld. Frankrijk begon een oorlog in Algerije om revolutie in Parijs te voorkomen. De Duitse rechtsfilosoof Carl Schmitt ontdekte het al veel eerder toen hij zich afvroeg waarom oorlogen in Europa zo bloedig konden worden: dat gebeurde pas toen mensen in de koloniën rechten kregen en daardoor onze 'vrije ruimte' daar verdween."

Carl Schmitt is met zijn nazi-ideeën nu niet onze meest betrouwbare gids.

"Als we geweld willen begrijpen, moeten we juist luisteren naar de mensen die aan de kant van het geweld staan. Hij begrijpt heel goed hoe geweld werkt. Overigens constateert ook Hannah Arendt dat geweldspraktijken uit de koloniën opnieuw in Europa zijn ingevoerd."

Wat gebeurde er toen die uitlaatklep dicht ging?

"Bij Schmitt zelf zien we dat hij zijn pijlen gaat richten op de 'interne vijand'. Die vindt hij het gevaarlijkst, omdat hij niet tot buiten de grens gebracht kan worden. Hij moet worden vernietigd. De hedendaagse terrorist is daarvan natuurlijk de ergste vorm: die is gevaarlijker, naarmate hij dichterbij is."

Vroeger waren het de heksen, nu zijn er weer anderen - wat is daar nu nieuw aan?

"Dat is het 'm juist, het mechanisme verandert niet! Maar de structuur wel, want men kon die heks altijd buiten het territorium plaatsen. Dat kan nu niet meer. Er is met de globalisering geen 'buiten' meer. De verrader, of hij nu jood, communist of terrorist is, kan naast je wonen. Er zijn in de Tweede Wereldoorlog meer joden vermoord dan dat er al die eeuwen bij elkaar heksen zijn verbrand."

Is het niet te makkelijk om de hele geschiedenis vanuit één oorzaak te verklaren? U doet net alsof positieve krachten, zoals moraliteit en de rede, niet enorm aan vrede hebben bijgedragen.

"Die krachten ontken ik niet. Maar ik wil de aandacht vestigen op een aspect dat vaak over het hoofd wordt gezien. De positieve krachten zijn niet helemaal onafhankelijk van negatieve krachten zoals geweld en rivaliteit. Een bewijs van deze beperktheid is dat we altijd feilloos het zondebokmechanisme bij anderen kunnen aanwijzen, maar nooit bij onszelf. Ik wil de positieve

krachten niet afdoen als illusies, maar ik pleit er wel voor hier uiterst voorzichtig mee om te gaan."

Paul Dumouchel weet waar het toe kan leiden als we dat niet doen. Hij heeft veel onderzoek gedaan naar de genocide in Cambodja. Daar voerde Pol Pot met zijn Rode Khmer van 1975 tot 1979 een communistisch schrikbewind. Het kostte aan anderhalf tot twee miljoen mensen het leven. Iedereen die maar enigszins verdacht werd van anticommunistische sympathieën werd vermoord, zoals monniken, minderheidsgroepen en intellectuelen, waar je al toe werd gerekend als je een bril droeg, of een buitenlandse broek.

"De zuiveringen in Cambodja ontstonden uit een massale angst voor de 'verrader'. De verrader kon overal zitten - 'misschien zit er hier een, onder tafel!'. Doordat de vijand zo dichtbij kwam, gingen persoonlijke en politieke motieven in elkaar overlopen. Daardoor verdween het monopolie van de staat op legitiem geweld, en werd de rede een instrument van systematisch en dwaas geweld."

Waarom zou dat monopolie in de rest van de wereld ook verdwijnen? We zijn Cambodja toch niet?

"Maar er is geen 'buiten' meer. Staten hebben de buitenwereld naar binnen gehaald. Mijn vriend kan in Japan wonen, terwijl mijn vijand naast me woont. Geografisch, moreel en cultureel maken we steeds meer deel uit van dezelfde mondiale ruimte, zonder grenzen."

We hebben nog steeds paspoorten van een territoriaal gedefinieerde staat.

"Maar haar geweld is losgeraakt van het territorium. Kijk naar terrorisme, en de oorlog daartegen. Het speelt zich steeds meer buiten de officiële internationale gemeenschap af. Kijk naar de geheime CIA-kampen over de hele wereld. Of naar de private veiligheidsbedrijven, zoals Blackwater, die een groter contingent mensen hebben dan Groot-Brittannië! Ze hebben ook een grotere omzet dan sommige landen. Het staatsmonopolie op legitiem geweld wordt zo – door beide partijen – uitgehold. Maar het geloof in geweld zelf niet. Gevolg is dat geweld geen veiligheid meer kan creëren."

Is dat proces niet al heel lang aan de gang?

"Jawel, maar de techniek schrijdt voort, waardoor geweld op afstand steeds meer mogelijk is. Denk aan kernwapens. Het mechanisme waarbij geweld naar buiten verplaatst kan worden, is echter failliet."

Met andere woorden: de ordenende kracht van de natiestaat, met haar geweldsmonopolie, is aan het afbrokkelen, zegt u. Wat komt daarna?

"Ik constateer steeds meer een logica van reservaten, waar private veiligheidsbedrijven voor veiligheid zorgen. Buiten die reservaten ontstaan grote *no go*-areas. Die worden gewoon geaccepteerd, zelfs in Parijs! Het speelt op verschillende niveaus, maar de structuur is gelijk: van de Groene Zone in Bagdad tot aan Fort Europa, dat met biometrie en strenge immigratieregels een relatieve veiligheid wil bewaren."

Vormen die reservaten dan niet gewoon een nieuwe, stabiele orde?

"Nee. De 'ander' is niet meer buiten, maar onder ons. Daarom zal de politieke en economische gelijkheid worden uitgehold. Duidelijke grenzen zijn er steeds minder, er resten alleen nog lokale beslissingen. En daarbuiten ontstaan steeds meer gebieden die in continue staat van geweld verkeren, te langdurig om nog 'burgeroorlog' te noemen. Afghanistan, Irak, Somalië, Congo, Colombia, en nog meer. De verschillende strijdende partijen hebben baat bij permanent geweld, en het is nog geïntegreerd in de wereldeconomie ook. In die zin is het geen anomalie, maar het nieuwe gezicht van de wereldorde."

Bent u niet een beetje fatalistisch?

"Nee, ik zeg niet dat de toekomst hetzelfde zal zijn als het heden. Maar we moeten wel eerst het heden begrijpen om aan de toekomst te kunnen werken. Volgens René Girard is het geweld ontspoord als gevolg van het christendom en moeten we ook daar zijn voor een antwoord. Ik denk zelf dat we met goede instituties ook al in de goede richting kunnen komen. Soms hoop ik dat de ecologische crisis ons gaat redden. Dat zou ons samen kunnen binden. Maar allereerst moeten we eerlijk onder ogen zien welke mechanismes er zijn."

Paul Dumouchel

Professor Paul Dumouchel is als politiek filosoof verbonden aan de Ritsumeikan Universiteit in Kyoto. Hij doceerde eerder aan de Universiteit van Québec in Montréal en heeft verschillende publicaties op zijn naam staan over geweld, economie, politiek en emotie.

Op 22 januari organiseert de Internationale School voor Wijsbegeerte i.s.m. Vrij Nederland en Freedomlab een conferentie met Paul Dumouchel over culturele nabootsing en politiek geweld. Zie www.isvw.nl.

Het zondebokmechanisme van René Girard

De inspiratiebron voor Paul Dumouchel is de Franse denker René Girard (geb. 1924). Deze Franse denker, die een aantal jaar geleden toetrad tot de prestigieuze Académie Française, schrijft sinds de jaren zestig boekenkasten vol over de 'mimetische', oftewel de nabootsende, begeerte. De mens is volgens hem ten diepste niet zo autonoom als hij denkt, maar een grote na-aper die altijd wil hebben want een ander wil, of het nu gaat om spullen, een vrouw of een ideaal. Dat leidt tot rivaliteit, de basis van het geweld in de geschiedenis.

Aan de hand van antropologisch onderzoek laat Girard zien dat oude samenlevingen dat mimetische geweld naar buiten richtten, op een zondebok. Dat was vaak letterlijk een mens die de schuld kreeg van alles en werd gelyncht, waardoor de lucht opklaarde en de gemeenschap weer samen verder kon. Dit gewelddadige mechanisme, en de rituele herhaling ervan in

offerpraktijken, ligt volgens Girard aan de basis van religie en indirect van alle maatschappelijke orde.

Toen Girard met deze bril de bijbel ging lezen, ontdekte hij echter dat de bijbel deze orde radicaal ondermijnt. God kiest namelijk partij voor de zondebok, in het Oude Testament al, maar vooral in de evangeliën. Niet alleen werd Jezus daar onschuldig gelyncht, maar ook ging een groeiende groep volgelingen geloven dat deze zondebok God zelf was, en onschuldig. Een ongekende ontmaskering van het zondebokmechanisme, vond Girard. Dat moest wel een openbaring van boven zijn, en hij besloot christen te worden.

Het christelijke inzicht, hoe verwrongen het ook door de kerk is gepresenteerd, heeft in de loop der tijd het eendrachtige geloof in offers en in geweld ondermijnd, betoogt Girard in zijn latere werk. Daarmee heeft het geweld zijn samenbindende kracht verloren en is er steeds meer nodig om orde te scheppen. Het kan alleen nog maar kan escaleren, zegt Girard apocalyptisch, totdat wij ervoor kiezen alle rivaliteit achter ons te laten.

Voor meer informatie, zie de website van de Girard Studiekring, www.girard.nl.